

Глигор М. Самарџић

Универзитет у Приштини

Филозофски факултет Косовска Митровица

Катедра за историју

e-mail: gligor.samardzic@pr.ac.rs; gligorijas@yahoo.com

ЕПИГРАФСКА СВЈЕДОЧАНСТВА О ОРИЈЕНТАЛНИМ ЕПИТЕТИМА ЈУПИТЕРА СА ПОДРУЧЈА *METALLA ULPIANA*¹

Анстракт: На југу провинције Горње Мезије (Косово и Метохија) нађен је скроман број епиграфских споменика посвећених Јупитеру, са оријенталним епитетима, који нам служе као главни извор за упознавање са ширењем овог култа и досељавањем становништва из Мале Азије у Дарданију, чије је присуство највјероватније везано за рударску производњу. Становништво које је потицало са Истока остало је вјерно боговима свога завичаја. Они на Косову и Метохији прихватају и званичне римске богове, али асимиловане са оријенталним божанствима. Готово сви пронађени натписи са подручја *Metalla Ulpiana* (Косово и Метохија) посветног су карактера и указују на комплексну природу Јупитеровог култа и различите епитете који стоје уз његово име.

Кључне ријечи: Јупитер, оријентални епитети, рударска производња, провинција Горња Мезија, Косово и Метохија, *Metalla Ulpiana*.

Римљани су крајем I вијека, када започиње и процес интензивног насељавања области данашњег Косова и Метохије, односно јужне области горњомезијске Дарданије, почели са експлоатацијом рудних ревира на овом подручју. Они су у овим крајевима затекли руднике које су експлоатисали Дарданци, дајући им нови значај, с тим што су повећали производњу и учинили их основом своје економије на простору данашњег Косова и Метохије. Уз остатке античких насеобинских агломерација уз саме рударске ревире, најбољи докази експлоатације рудника су многа откривена тросквишта, зарушена окна и дијелови грађевина за екстракцију руда. Појачана експлоатација рудног блага на Косову и Метохији од стране Римљана манифестовала се током II и III вијека, и то у периоду озбиљне кризе, када су исцрпљене резерве племенитих метала, прије свега сребра, у шпанским и британским рудницима.²

Двије рударске регије, јањевска и ибарска, представљале су области у којима ће се у римском периоду процес експлоатације руде интензивирати толико да ће условити формирање два велика рударска центра: *Metalla Ulpiana* највјероватније обухвата Кишницу, Јањево и Ново Брдо, гдје се и данас експлоатишу олово, сребро и злато, док *Metalla Dardanica* обухвата руднике копаоничког подручја.³ Њихови центри били су градови

¹ Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03/200184).

² Mirković 1968, 22; Papazoglu 1969, 143; Čerškov 1970, 50; Папазоглу 1988, 163–164.

³ Simić 1914, 141–143; Dušanić 1977a, 57; Dušanić 1977b, 163–177; Душанић 1980, 27–30; Mirdita 2015, 179.

Улпијана, недалеко од данашњег насеља Грачаница, односно муниципијум *Dardanorum*, негдје у близини данашњег села Сочаница. Сматра се да су оба подигнута уз насеља старосједилаца.⁴ Скроман археолошки материјал из предримске епохе откривен је на оближњим висовима, брду Велетин у јањевској области и узвишењу Сокољача у ибарском региону. Из тих племенских центара становништво се спустило у нове и веће центре, гдје су живјели и странци вични рударству и обради метала.⁵

Јањевски руднички регион обухвата планински предео Косова између огранка Копаоника и Скопске Црне Горе, са масивима Велике и Мале планине, богатим рудним насагама племенитих метала.⁶ Богата налазишта сребрносно руде са примјесама злата утицала су на то да се на овом простору у средњем вијеку развије једно од најзначајнијих тадашњих насеља – Ново Брдо. Постоји мишљење да је рударска активност ове области много старијег датума, да сеже у касноримски и рановизантијски период и да је експлоатација руде у средњем вијеку само пратила трагове античких рударских радова. Упркос недостатку писаних извора и археолошких података, Душанић указује на могућност да се неки од подземних ходника јањевског басена вежу за римско рударство, као и у случају код Новог Брда и Леца. Трагови римске рударске активности се налазе близу села Гуштерица, јужно у правцу Јањева.⁷ На благој падини и равници између Доње и Горње Гуштерице уочени су трагови обраде метала и алатке из римског периода. Да је римска рударска дјелатност постојала у околини Јањева свједоче и велике гомиле троске и рударске јаме испод Оштрог врха и планине Чеове, гдје су нађени примјерци римског новца.⁸ Центар јањевске рудоносно области налазио се у Улпијани.⁹ У II и III вијеку Улпијану захвата период интензивне урбанизације, када постаје центар не само једног рударског подручја него и цјелокупног царског посједа који је обухватао све руднике Дарданије, обједињене под називом *Metalla Ulpiana*.¹⁰

Сматра се да је развој рударске дјелатности и појачана експлоатација рудног блага, са технологијом копања и прерадом минерала која је изискивала ангажовање великог броја људи, довела у првим деценијама II вијека до прилива становништва у муниципијум Улпијану. Мисли се да домаће становништво није могло да задовољи повећане потребе за радном снагом у производњи племенитих метала на подручју Косова и Метохије (југ провинције Горње Мезије). Епиграфски споменици свједоче да је, највјероватније, највећи број придошлица становника царским декретима пресељаван у ове центре из других области Римског царства, превасходно Мале Азије.¹¹

На Косову и Метохији, као и у свим подручјима која су некада била у саставу Римског царства, нађени су епиграфски споменици који свједоче о религиозности римских грађана.¹² Тако је и на подручју Улпијане нађен скроман број споменика посвећених Јупитеру, са оријенталним епитетима, који нам служе као главни извор за упознавање са ширењем овог култа и досељавањем становништва из Мале Азије у Дарданију, чије је присуство највјероватније везано за рударску производњу. Становништво које је потицало са Истока остало је вјерно боговима свога завичаја. Оријенталци насељени у Горњој

⁴ Čerškov 1969, 34; Душанић 1980, 29.

⁵ Čerškov 1969, 49; Papazoglu 1969, 181 br. 65; Mirdita 1981, 252 br. 242 (41).

⁶ Поповић 1989, 52.

⁷ Душанић 1980, 29–30.

⁸ Parović-Pešikan 1990, 54.

⁹ Dušanić 1980, 30.

¹⁰ Dušanić 1977a, 87–92; Душанић 1977b, 172; Душанић 1980, 27–29.

¹¹ Vulić 1931, 191–192, no. 510; Čerškov 1970, 64; Dušanić 1971, 254, 258; Peja 1984, 59; Parović-Pešikan 1990, 59; Petrović 2015, 328–330.

¹² Ferjančić 2010, 466; Самарџић 2020, 201–202.

Мезији нису се одрекли свог идентитета, који има потврде и у сфери религије. Они у Горњој Мезији прихватају и римске званичне богове, али асимиловане са оријенталним божанствима. Готово сви пронађени натписи са Косова и Метохије посветног су карактера и указују на комплексну природу Јупитеровог култа и различите епитете који стоје уз његово име.¹³

На подручју данашњег Косова и Метохије, оријентални епитети Јупитера посвједочени су на неколико вотивних натписа на подручју Улпијане. Углавном су то посвете божанству из Сирије Јупитеру Долихену (*Iuppiter Dolichenus*) и боговима из централних дијелова Мале Азије – Јупитеру Меланском¹⁴ и Зевсу Езајском.¹⁵ Јупитер Долихен био је из мјеста Долихе у сјеверној Сирији, а био је повезан с источњачким Баалом, у почетку богом времена, кога су послјије поштовали као господара свијета. Сматра се да су га прихватили римски војници који су служили на Истоку и тако од источњачког Баала и римског Јупитера створили Јупитера Долихена.¹⁶ Наиме, раније је било прихваћено мишљење да је овај култ био везан за припаднике римске војске источњачког поријекла или војнике који су по задатку боравили на Истоку.¹⁷ Поред војника, сматрало се да су сиријски трговци и досељеници са Истока били носиоци култа Јупитера Долихена.¹⁸ Међу поштоваоцима овог култа посвједочени су и свештеници, те су баш отуда епиграфска свједочанства о Јупитеру Долихену на дарданском подручју ријетка. У вријеме ширења његовог култа војска се претежно налази у источним и сјеверним пограничним подручјима провинције Горње Мезије, дакле изван Косова и Метохије.¹⁹

О значају овог култа на Косову и Метохији казује епиграфски споменик који наводи његове свештенике. Наиме, свештеници сиријског култа Јупитера Долихена посвједочени су на подручју Улпијане, на вотивној ари (0,70 x 1,50 x 0,20 м) која је нађена у околини Грачанице. Текст натписа гласи: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno) / pro salute d[[d(ominorum) nn(ostrorum)]] / Imp(eratoris) Aug(usti) / Victor Demetri et De/metrius Ambibi sace[r]/dotes eiusdem dei s(olverunt) v(otum) [- - -] / [- - -]*.²⁰ Брисање дијела царске титулатуре у другом реду (*damnatio memoriae*) указује на владавину династије Севера, прије свега Каракале, када је са споменика брисано име његовог брата Гете.²¹ Код оба свештеника јавља се грчко име *Demetrius*.²² Оно се јавља у натписима широм Царства (Италија, Шпанија, Белгијска Галија, Нарбонска Галија, Далмација, Панонија, Норик, Дакија, Британија, Лугдунска Галија, Горња Мезија, Доња Мезија, Реција). У случају првог дедиканта, Виктора, то је име његовог оца, док је у случају другог дедиканта то његово име. Оно указује да би двојица свештеника могли бити поријеклом из неке од хеленофоних провинција Римског царства. Ниједан од двојице дедиканата нема *poten*

¹³ Čerškov 1969, 64–69; Bojanovski 1988, 68; Mirdita 2007, 13–21, 57, 92; Самарџић 2015, 321–322; Mirdita 2015, 349, 404–405; Самарџић 2019, 423–432; Самарџић 2020, 201–208.

¹⁴ ILJug 531. Уп. Петровић 1975, 109–120; Peja 1984, 59–60; Mirdita 1981, 251 br. 236 (35); 262 br. 303 (8).

¹⁵ ILJug 524. Уп. Вулић 1931, 332 бр. 510; Душанић 1971, 258–259; Mirdita 1981, 247 br. 209 (8); Марић 2003, 110–111, 154; Mirdita 2007, 34–36.

¹⁶ Mirdita 2007, 99–100; Ferri 2012, 147–148.

¹⁷ Zotović 1964, 2–60; Zotović 1966, 37–55, 85–102; Mirdita 2001, 41–43; Gavrilović 2010, 150–178, 293–310; Mirković 2011, 123–132; Петровић 2015, 323–331.

¹⁸ Михајловић 2013, 9–19.

¹⁹ Вулић 1941/1948, 97 бр. 214; Mirdita 1981, 241 br. 170; Ferri 2012, 147–148.

²⁰ ILJug 1416. Уп. Вулић 1931, 192 бр. 510; Čerškov 1969, 67; Mirdita 2007, 71.

²¹ Hørig / Schwertheimer 1987, 86 nr. 115; Mirdita 1981, 248 br. 219 (18).

²² LGPN vol. I, IA.

gentile који свједочи да је ријеч о римским грађанима.²³ Посебно је занимљиво име оца другог дедиканта – *Ambibius*²⁴, које је доста ријетко име и јавља се на скромном броју натписа пронађених широм некадашњег Римског царства.²⁵ Поштовање овог култа веже се за присуство странаца који су долазили у економски развијене средине као што је био простор Косова и Метохије у античко доба.²⁶

Долихенов култ налазимо и на ари (0,58 x 0,28 x 0,23 м) у Призрену. Текст натписа гласи: *As/clep[i]/o // [Teles]/[phoro] // [Hy]/[giae] // So[l] // Heracliti Su/rus et pro / Genio Dolic(h)eni / paterno Deo et Gen(io) / co(ho)rtis votum libies (!) f(ecit)*. Датум је се у II вијек.²⁷ Споменик је био посвећен Асклепију, Телесфору, Хигији, Генију Долихена, који је назван *paternus deus*, и Генију кохорте, чији назив није наведен. Према Вулићевом тумачењу, друга два божанства на жртвенику била би Сунце (*Sol*) и Херакле, како је прочитао *So[li]? Heracli Ti*.²⁸ Може се претпоставити да је то учинио због тога што су Сунце и Херакле божанства која су у грчкој митологији повезивана са здрављем и лијечењем²⁹, а облик *Heracli* да је латинска транскрипција датива *Ἡρακλέϊ*. Ферјанчић, међутим, истиче да треба прихватити Пашелово тумачење према којем је изнад рељефа и у првом реду натписа испод рељефа било урезано име дедиканта *So[- -] Heracliti Surus* тј. Суро, Хераклитов син, док је од његовог гентилног имена сачуван само почетак.³⁰ Како је у посвети Геније Долихен назван *paternus deus*, а будући да је култ Јупитера из Долихе у Сирији био распрострањен међу римским војницима, могло би се претпоставити да је Суро био из Сирије, стационаран у Призрену или околини. На то указује прије свега посвета Генију Долихена, који је назван *paternus deus*. Епитет *paternus* по правилу указује да је ријеч о божанству завичаја,³¹ а веза између Долихеновог Генија и Асклепија да је сиријски бог у овом случају поштован као божанство које лијечи.³² Навођење Генија кохорте вјероватно указује да је Суро служио у помоћним одредима римске војске те да је област око Призрена вјероватно имала војну посаду. У Призрену су нађена два натписа конзуларских бенефицијара горњомезијских легија *IV Flavia* и *VII Claudia*.³³

Култ Генија као покровитеља војних јединица (легија, ала, аугзилијарних кохорти итд.) био је раширен у свим областима Римског царства.³⁴ Међутим, епиграфски споменик из Призрена је нарочито значајан јер се на њему, поред посвете, налази и Асклепијева рељефна представа, а уз њега су приказани Хигија и Телесфор.³⁵ Такође, и Телесфор, демон који лијечи, припада групи божанства Асклепија; представља дух

²³ Matijašić 2002, 59.

²⁴ OPEL I 91.

²⁵ Натпис из Доње Мезије: *[Ant]oniae Gnesiae sanctissim(a)e pientissim(a)e L(ucius) Porcius Ambibius con/[iunx] aedilicius bis magistratus sacerdos designatus civitati[s] / [Ul]piae Nicopoli(s) ad Histum uxori ben[e] merent[i et] sib[i] posuit* (AE 1991, 1376); *[Ant]oniae Gnesiae sanctissim(a)e pientissim(a)e L(ucius) Porcius Ambibius con/[iunx] aedilicius bis magistratus sacerdos designatus civitati[s] / [Ul]piae Nicopoli(s) ad Histum uxori ben[e] merent[i et] sib[i] posuit* (AE 1991, 1376); Натпис из Рима: *D(is) M(anibus) / Ambibiae(!) / [O]nesimeni / [vixit] ann(os) XIII* (AE 1977, 0125); Натпис из Горње Мезије (са простора данашње Македоније): *Ambibia M(aria) vix[it] [- - -]* (IMS VI 85).

²⁶ Parović-Pešikan 1982, 70–71; Peja 1984, 60–61; Петровић 2015, 323–331.

²⁷ ILJug 1438. Уп. Вулић 1931, 133 бр. 322; Mirdita 1980, 182 бр. 1; Mirdita 1981, 261 бр. 297 (2).

²⁸ Вулић 1931, 133 бр. 322.

²⁹ Nilson 1950, 202; Ferjančić 2010, 473.

³⁰ ILJug 1438. Уп. Ferjančić 2010, 473–474.

³¹ Ferjančić 2010, 474–475; Mirković 2011, 128.

³² Speidel 1980, 182; Ferjančić 2010, 474.

³³ CBFIR 597, 598. Уп. Ferjančić 2010, 474.

³⁴ Speidel 1980, 182; Ferjančić 2010, 474.

³⁵ Speidel 1980, 182–183.

здравља и младеначког развитака,³⁶ а неки истраживачи сматрају да су Илири под именом Асклепија/Ескулапа поштовали илирског бога медицине Медаура.³⁷ Хигија је у најстарије доба персонификовала тјелесно и духовно здравље, а почели су је поштовати заједно с Асклепијем као његову кћерку. У умјетности је Хигија представљена као млада дјевојка која носи штап око којег је овијена змија, који је постао и дан-данас остао симбол медицине.³⁸ Изгледа да су носиоци култа Јупитера Долихена у области муниципијума Улпијане потицали са Истока, из Мале Азије или Сирије. На ту могућност, како смо већ навели, указују и њихова имена *Surus* и *Demetrius*.³⁹

Јупитер се на Косову и Метохији појављује и са епитетом *Melanus*. Он је посвједочен на једном жртвенику из Цркве Св. Николе код Призрена. Текст натписа гласи: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Melano / Martinus [Se]ptimius / [Cae]sonius / [Gall]icanus / [exvoto(?)] pos(uerunt)*.⁴⁰ Мирдита натпис датује у другу половину II или у прву половину III вијека,⁴¹ док Грбић наводи да би Јупитер *Melanus* могао бити једнак Зевсу који носи епитет *Mele-nus*, посвједоченом на Трајановом новцу фригијског града Дорилејона (Мала Азија), а да су поштовање овог божанства у Мезију донијели са собом досељеници који су дошли зарад трговине или бављења занатима којима су се бавили у свом завичају.⁴² То би се слагало са Душанићевом претпоставком да су дедиканти овог споменика досељеници, Битињани, из Мале Азије, који су жртвеник посветили Зевсу из Меле, заштитнику овог мјеста у Битинији, чији епитет *Melanus* је битински доризам за *Melenus* који се јавља на Трајановом новцу фригијског града Дорилејона. Присуство ова четири дедиканта у овим нерударским крајевима, према овом аутору, може се објаснити раширеношћу битинских култова из области у Дарданији гдје је њихово присуство било везано за рударску производњу, или су пак пролазили кроз ове крајеве и оставили за собом ову посвету.⁴³ Према именима дедиканата не може се закључити да су дошли из хеленофоних крајева, али како је евидентно одсуство гентилиција може се претпоставити да је ријеч о пегринима, робовима или ослобођеницима који су живјели и радили у рудоносним подручјима⁴⁴ и да су подлегли романизацији.⁴⁵

Мирдита наводи да се на једној вотивној ари која је пронађена у Лапљем Селу Јупитер појављује с епитетом *Melcid*. Његова реконструкција текста гласи: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Melcid / Ael(ius) Octa/vianus ve(teranus) cum / suis v(otum) p(osuit)*.⁴⁶ На основу Јупитеровог атрибута Мирдита претпоставља да се ради о досељенику из Мале Азије, а на темељу царског гентилиција дедиканта (грађанско право добио од Каракале 212. године) и палеографских карактеристика натписа споменик оквирно датује у III вијек.⁴⁷ Паровић Пешикан и Пеја овај натпис читају на следећи начин: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Mel(ano) Cid(iesso) / Ael(ius) Octa/vianus / v(ir) e(gregius) cum / suis v(otum) p(osuit)*.⁴⁸ Паровић Пешикан скраћеницу *Mel()* разрјешава као *Mel(ano)*, позивајући се на горе поменути

³⁶ Latte 1976², 336; Mirdita 2007, 119.

³⁷ Imamović 1977, 218–219.

³⁸ Sreјović / Cermanović-Kuzmanović 1979, 480; Ferri 2012, 151.

³⁹ Ferjančić 2010, 473–475; Mirković 2011, 128.

⁴⁰ ILJug 531a = AE 1972, 501.

⁴¹ Mirdita 1981, 262 br. 303 (8).

⁴² Grbić 2015, 129–130.

⁴³ Душанић 1971, 256–257.

⁴⁴ Душанић 1971, 257.

⁴⁵ Grbić 2015, 130.

⁴⁶ Mirdita 1981, 251 br. 236 (35); Mirdita 2007, 39.

⁴⁷ Mirdita 1980, 187; Ферјанчић 2002, 291.

⁴⁸ Parović-Pešikan 1982, 70; Peja 1984, 60.

споменик из Призрена, док за други епитет не даје рјешење, за разлику од Пеје који ову скраћеницу разрјешава као *Cid(iesso)* (по имену једног мањег мјеста у западном дијелу Фригије – *Kidyessos*). Паровић Пешикан и Пеја сматрају да су ови Јупитерови епитети везани за малоазијске градове па се, по њиховом мишљењу, оправдано може говорити о досељеницима из Мале Азије у Дарданију, чије је присуство највјероватније везано за рударску производњу.⁴⁹

На подручју данашњег Косова и Метохије (југ римске провинције Горње Мезије), као и у свим подручјима која су некада била у саставу Римског царства, нађени су епиграфски споменици који свједоче о религиозности римских грађана и истовремено указују да је највећи број становника придошних у рударски центар (*Metalla Ulpiana*) из других области Римског царства највјероватније потицао преваходно из Мале Азије. Управо су епиграфски вотивни споменици и најзначајнији извор за изучавање религије на Косову и Метохији у римско доба, те свједочанство о вјерским схватањима становништва на југу Горње Мезије. Поједини натписи откривају прилике и околности у којима су испуњавани завјети, док неки свједоче о подизању или обнови храмова и светилишта, указујући истовремено на чињеницу да је романизација дубоко продрла и у област духовног живота у дарданском дијелу Горње Мезије. Током II и III вијека, духовни живот становника на овим просторима у сфери култа и вјеровања био је сложеног карактера, а огледа се у споменицима посвећеним различитим римским, грчким, оријенталним и домаћим боговима.

Ми смо анализирали сачувана епиграфска свједочанства са подручја *Metalla Ulpiana* на којима је Јупитер посвједочен различитим оријенталним епитетима и разноврсним дедикантима.⁵⁰ Најчешћи облик дедикације је у скраћеници *IOM*. Међутим, на овом подручју је сачуван и скроман број епиграфских споменика на којима су присутни сљедећи Јупитерови епитети: *Dolicheno Melcid*, *Melano*, итд. Ти споменици потичу углавном са локалитета некадашњих храмова, светилишта и приватних култних простора, али су понекад и резултат случајних налаза са локалитета који нису везани уз култни ритуал. Наведени епитети упућују на закључак да је настанак више Јупитерових култова посвједочених на југу Горње Мезије обиљежен синкретизмом различитих културних елемената. Осим аутохтоног становништва, на југу Горње Мезије у античко доба је живјело и становништво досељено из других дијелова Римског царства, које је са собом донијело властиту материјалну и духовну културу. Становништво које је потицало са Истока остало је вјерно боговима свога завичаја па тако и оријенталци насељени на југу Горње Мезије прихватају римске званичне богове, али асимиловане са оријенталним божанствима. Отуда су на овом подручју, поред Јупитера Капитолског који је представљао окосницу државне службене религије, присутни били и његови култови настали синкретизмом римских и оријенталних религијских елемената, прије свега оних из хеленофоних подручја. Те култове су на подручју Горње Мезије проширили становници оријенталног поријекла овдје насељени усљед интензивирање рударске производње и припадници римске војске који су боравили у источним провинцијама Царства.

⁴⁹ Parović-Pešikan 1982, 70–71; Peja 1984, 60–61.

⁵⁰ Вулић 1941/1948, 102; Čerškov 1969, 65; Domaszevski 1975, 22; Bodora 1989, 1082; Sinobad 2010, 162; Самарцић 2019, 423–432; Самарцић 2020, 201–208.

Скраћенице

- AE L'Annee epigraphique. Revue des publications epigraphiques relatives a l'Antiquite romaine, Paris 1972, 1977, 1991.
- ILJug Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia. Ljubljana 1963, 1978, 1986.
- LPGN Lexicon of Greek Personal Names, Vol. I, Oxford 1988.
- OPEL Onomasticon provinciarum Europae Latinarum, Vol. I, Budapest–Wien 1994.
- CIL Corpus Inscriptiones Latinarum, Berolini 1873.

Извори

- Inscriptions de la Mésie Supérieure (1982): *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, Vol. VI (ed. B. Dragojević-Josifovska). Beograd: Centre d'études épigraphiques et numismatiques.
- Lexicon of Greek Personal Names (1988): *Lexicon of Greek Personal Names*. Vol. I. Oxford: University of Oxford.
- Onomasticon provinciarum Europae Latinarum (1994): *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*. Vol. I. Budapest: ed. B. Lőrincz et F. Redő.
- Schallmayer, Egon (1990): *Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiärer-Inschriften des Römischen Reiches*. Der römische Weihebezirk von Osterburken I. Stuttgart: Theiss.
- Corpus Inscriptionum Latinarum, (1873): *Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae*. ed. Th. Mommsen, Voll. III. Berolini: Borussicae editum.
- Šašel, Anna et Jaro, (1963): *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*. Ljubljana: Situla5, Narodni muzej Slovenije.
- Šašel, Anna et Jaro, (1978): *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*. Ljubljana: Situla19, Narodni muzej Slovenije.
- Šašel, Anna et Jaro, (1986): *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*. Ljubljana: Situla 25, Narodni muzej Slovenije.

Литература

- Bojanovski, Ivo (1988): *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Sarajevo: ANUBiH, Djela, LXVI, CBI, 6.
- Вулић, Никола (1931): *Антички споменици наше земље*, Споменик LXXI, Београд, 42–135, 179–182, 195, 208–211, 213–215, 274, 279, 321, 325, 519.
- Вулић, Никола (1941/1948): *Антички споменици наше земље*, Споменик XCVIII, Београд, 1–279.
- Gavrilović, Nadežda (2010): *Kultovi maloazijskih i sirijskih božanstava u rimskim provincijama na centralnom Balkanu* (doktorska disertacija), Beograd: Filozofski fakultet, 150–178, 293–310.
- Grbić, Dragana (2015): *Ancestral Gods and Ethnic Associations: Epigraphic Examples from Upper Moesia*, Lucida intervalla, 44, Beograd, 125–136.
- Domaszewski, Alfred (1975): *Die Religion des römischen Heeres*. New York: Annopress.

Душанић, Слободан (1971): *Нови Антинојев натпис и metalla municipii Dardanorum*, *Živa antika*, god. XXI, sv. 1, Скопље, 241–261.

Dušanić, Slobodan (1977a): *Aspect of Roman Mining in Noricum, Panonia, Dalmatia and Moesia Superior*, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II*, 6, Berolini, 52–94.

Dušanić, Slobodan (1977b): *Iz istorije rimskog rudarstva u Gornjoj Meziji*, *Arheološki vestnik XXVIII*, Ljubljana, 163–179.

Душанић, Слободан (1980): *Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији*, *Историјски гласник* 1–2, Београд, 7–56.

Zotović, Ljubica (1964): *Likovne predstave orijentalnih božanstava na teritoriji Jugoslavije* (doktorska disertacija). Beograd: Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2–60.

Zotović, Ljubica (1966): *Les cultes orientaux sur le territoire de la Mésie Supérieure*, Leiden, 37–55, 85–102.

Зотовић, Љ. (1967): *Култ Јупитера Depulsora. Определивање и распрострањеност његових споменика у Југославији*, *Старинар* н. с., XVII, Београд, 37–43.

Imamović, Enver (1977): *Antički kulni i votivni spomenici s područja Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Latte, Kurt (1976): *Römische Religions geschichte*. München: Beck.

Марић, Растислав (2003): *Антички култови у нашој земљи*. Београд: Чигоја (репринт).

Matijašić, Robert (2002): *Uvod u latinsku epigrafiku*. Pula: Filozofski fakultet Pula.

Mirdita, Zef (1980): *Novitates epigraphicae e Dardania collectae*, *Arheološki vestnik*, XXXI, Ljubljana, 186–198.

Mirdita, Zef (1981): *Antroponimia e Dardanisë në kohën romake*. Prishtinë: Rilindija.

Mirdita, Zef (2001): *Prisutnost orijentalnih kultova na području Dardanije*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s. XXXIV, Zagreb, 41–44.

Mirdita, Zef (2007): *Religija i kultovi Dardanaca i Dardanije u antici*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Mirdita, Zef (2015): *Dardanaci i Dardanija u antici*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Mirković, Miroslava (1968): *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.

Mirković, Miroslava (2011): *Car i Iuppiter Dolichenus u Gornjoj Meziji*, *Зборник Матице српске за класичне студије* 13, Нови Сад, 123–132.

Михајловић, Владимир (2013): *Напомене о култу Јупитера Долихена на централном Балкану*, *Истраживања*, 24, Нови Сад, 9–21.

Nilsson, Martin Persson (1950): *Geschichte der griechischen Religion I, Die Religion Griechenlands bis auf die griechische Weltherrschaft*. München: C.H.Beck.

Паровић-Пешикан, Маја (1982): *Античка Улпијана према досадашњим истраживањима*, *Старинар*, XXXII, Београд, 57–74.

Parović-Pešikan, Maja (1990): *Kompleks metalurških peći na Ulpijani*, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* 5/6, Bor, 33–60.

Peja, Fatmir (1984): *Jedan zanimljiv natpis sa Ulpiane*, *Glasnik muzeja Kosova i Metohije*, XIII XIV, Priština, 59–62.

Поповић, Марко (1989): *Ново Брдо – сазнања и могућности*. Гласник српског археолошког друштва бр. 5, Београд, 51–54.

Papazoglu, Fanula (1969): *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*. Sarajevo: Djela, knj. XXX, CBI knj. 1, ANUBiH.

Папазоглу, Фанула (1988): *Илирска и дарданска краљевина; поријекло и развој, структура, хеленизација и романизација*. у: (при. и ур. М. Гарашанин), Илири и Албанци, Београд: САНУ, 145–173.

Пеја, Фатмир (1984): *Један занимљив натпис са Ulriane*, Гласник Музеја Косова и Метохије XII–XIV, Приштина, 59–62.

Петровић, Петар (1975): *Палеографија римских натписа у Горњој Мезији*. Београд: Археолошки институт.

Petrović, Vladimir (2015): *The cult of Jupiter Dolichenus in Moesia Superior: mining aspects. Religious transformations in the Balkan provinces in the Roman period*, New inds and novel perspectives. (International Symposium Skopje, 18–21 september 2013). Macedonian Academy of Sciences and Arts – University of Leiden. Skopje, 323–332.

Самарџић, Глигор (2015): *Источна Херцеговина у римско доба*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Самарџић, Глигор (2019): *О духовном утицају Рима на југ Горње Мезије (О култу Јупитера са Косова и Метохије)*, Црквене студије, 16/2, Ниш, 423–432.

Самарџић, Глигор (2020): *Косово и Метохија у римско доба*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Симић, Стеван (1914): *Историја Кратовске области*. Београд: Чупићева задужбина.

Срејовић, Драгослав / Цермановић-Кузмановић, Александрина (1979): *Рјечник грчке и римске митологије*. , Београд: Српска књижевна задруга.

Speidel, Michael Paul (1980): *An altar to the healer gods and the Genius of Iuppiter Dolichenus*, Arheološki vestnik, XXXI, LJublana, 182–185.

Sinobad, Marko (2010): *Jupiter i njegovi štovatelji u svjetlu epigrafskih izvora na području Hrvatske*, Opuscule Arhaeologica, Vol. 34, Zagreb, 145–228.

Ferri, Naser (2012): *Vjervanje i štovanje bogova u predhrišćanskoj Dardaniji*, Godišnjak, CBI ANUBIH, 41, Sarajevo, 135–158.

Ферјанчић, Снежана (2002): *Насељавање легијских ветерана*. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Ferjančić, Snežana (2010): *Religija rimske vojske u Gornjoj Meziji: epigrafska svedočanstva*, у: (ур. K. Maricki Gadjanski), Antička kultura, evropsko i srpsko nasleđe, Zbornik radova, Društvo za antičke studije Srbije, Beograd, 465–479.

Hörig, Monika / Schwertheimer, Elmar (1987): *Corpus culti Iovis Dolicheni*. Leiden – New York – Kobenhaven – Köln: Brill.

Čerškov, Emil (1969): *Rimljani na Kosovu i Metohiji*. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.

Čerškov, Emil (1970): *Municipium DD kod Sočanice*. Priština – Beograd: Muzej Kosova – Arheološko društvo Jugoslavije.

**TESTIMONIES OF ORIENTAL EPITHETS OF JUPITER
IN THE TERRITORY OF METALLA ULPIANA**

The paper presents a modest number of epigraphic monuments from the south of the province of Upper Moesia (*Metalla Ulpiana*), dedicated to Jupiter with oriental epithets, that serve as the main source of knowledge about the spread of this cult and the immigration of the population from Asia Minor to Dardania, whose presence was probably related to the mining production. The people from the east remained faithful to the gods of their homeland. The orientals inhabiting Upper Moesia did not give up their identity which is evident in the sphere of religion. Those in Kosovo and Metohija accepted the official Roman gods as well but assimilated with Roman deities. Almost all discovered inscriptions from the territory *Metalla Ulpiana* (Kosovo and Metohija) are honorary and suggest a complex nature of the cult of Jupiter and different epithets (*Dolicheno Melcid*, *Melano*) that are added to his name.